

І.І. Степаненко

РОЗВИТОК ПИТАНЬ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ПІДРОСТАЮЧОГО ПОКОЛІННЯ У ХІХ СТОЛІТТІ

У статті розглядаються проблеми становлення і розвитку питань права та правового виховання в епоху капіталістичної індустріалізації у ХІХ столітті, що ознаменувалася грандіозним переворотом у суспільстві. У центрі уваги педагогів і діячів освіти ХІХ століття перебували проблеми визначення ролі і функцій шкільної освіти в суспільстві, створення національних систем освіти і пов'язані з цим принципи загального, обов'язкового, світського навчання, організації громадських навчальних закладів початкового і середнього рівнів.

У Великій Британії і найбільш розвинених країнах Західної Європи у ХІХ столітті відбувалося становлення національних систем шкільної освіти і, як наслідок, постійно обговорювалися питання щодо впровадження громадянського і правового виховання. Існувало кілька точок зору на дану проблему: одні говорили про обов'язкову освіту для всіх верств населення; представники аристократії дотримувалися думки, що держава повинна повністю керувати питанням освіти для того, щоб керувати моральною та інтелектуальною поведінкою в суспільстві; представники буржуазії потребували грамотних робітників, але серед них існували побоювання, що освічені робітники почнуть боротися за свої права; політичні лідери розглядали школу як важливий фактор національного розвитку суспільства в громадянсько-правовому аспекті. Це було обумовлено тим, що людина, як особистість, живе в суспільстві і, відповідно, повинна знати правила існування в суспільстві і чітко дотримуватися їх.

Ключові слова: *правове виховання, роль, функції, шкільна освіта, шкільні системи, національна система шкільної освіти, правове суспільство.*

В статье рассматриваются проблемы становления и развития вопросов права и правового воспитания в эпоху капиталистической индустриализации в ХІХ веке, которая ознаменовалась грандиозным переворотом в обществе. В центре внимания педагогов и деятелей образования ХІХ века находились проблемы определения роли и функций школьного образования в обществе, создания национальных систем образования и связанные с этим принципы всеобщего, обязательного, светского обучения, организации общественных учебных заведений начального и среднего уровней.

В Великобритании и наиболее развитых странах Западной Европы в ХІХ веке происходило становление национальных систем школьного образования и, как следствие, постоянно обсуждались вопросы внедрения гражданского и правового воспитания. Существовало несколько точек зрения на эту проблему: одни говорили об обязательном образовании для всех слоев населения; представители аристократии придерживались мнения, что государство должно полностью управлять вопросами образования для того, чтобы управлять моральным и интеллектуальным поведением в обществе; представители буржуазии требовали грамотных рабочих, но у них существовали опасения относительно того, что образованные рабочие начнут бороться за свои права; политические лидеры рассматривали школу как важный фактор национального развития общества в гражданско-правовом аспекте. Это было обусловлено тем, что человек, как личность, живет в обществе и, соответственно, должен знать правила существования в обществе и четко соблюдать их.

Ключевые слова: правовое воспитание, роль, функции, школьное образование, школьные системы, национальная система образования, правовое общество.

The problems of the formation and development of law and legal education in the era of capitalist industrialization in the XIX century, which was marked by tremendous upheaval in society are conducted in this article. The focus of the teachers and educators of the XIX century was problems of definition of the role and functions of school education in society, the creation of national education systems and the associated principles of universal, compulsory, secular education, the organization of public educational institutions of primary and secondary levels.

In the UK and most developed countries of Western Europe in the XIX century the formation of national school systems occurred and, as a result, the implementation of civil and legal education was constantly discussed. There were several views on this issue: some said that compulsory education is necessary for all segments of the population; representatives of the aristocracy had the opinion that the government should fully control the for education in order to manage the moral and intellectual behavior in society; representatives of the bourgeoisie demanded literate workers, but there have existed fears that educated workers will fight for their rights; political leaders viewed the school as an important factor in the development of national societies in civil aspect. This was due to the fact that a person as an individual is living in the community and, therefore, must know the rules of existence in society and strictly adhere to them.

Keywords: legal education, the role, functions, school education, school system, the national education system, the legal community.

Постановка проблеми. Промисловий переворот ХІХ століття призвів до того, що на перший план виходять виробництво і праця, і саме це обумовлює появу ідей щодо захисту прав людини і, відповідно, появу педагогічних пошуків щодо впровадження у процес виховання знань питань права і дотримання законів. Проблема правового виховання та всебічного розвитку підростаючого покоління посідає чільне місце в педагогічній науці, оскільки правовиховний процес з педагогічної точки зору є дієвим засобом становлення особистості, залучення її до створеної людством системи цінностей та пріоритетів.

Аналіз актуальних досліджень. Розвиток педагогічних учень стосовно правового виховання у ХІХ столітті у Великій Британії був обумовлений соціально-політичними процесами, що відбувалися в суспільстві. Аналіз педагогічних ідей Т. Пейна, Є. Бентама, Р. Оуена, Г. Спенсера – вчених епохи індустріалізації – свідчить про те, що з'являються нові ідеї щодо вдосконалення системи освіти взагалі та впровадження системи правового виховання зокрема.

З огляду на це, **мета статті** полягає в аналізі генези поняття «правове виховання» в ХІХ столітті.

Виклад основного матеріалу. ХІХ століття ознаменувалося грандіозним переворотом у суспільстві, який порівнюється за масштабами і за значимістю з переходом від давнини до Середньовіччя, і від Середньовіччя до Нового часу. З цього приводу відомий філософ Хосе Ортега-і-Гассет писав: «Ми дійсно стоїмо перед радикальною зміною людської долі, виробленою ХІХ століттям... Три фактори уможливили створення цього нового світу: демократія, експериментальна наука і індустріалізація. Другий і третій можна об'єднати

під ім'ям «техніка». Жоден із цих факторів не був створенням століття, вони з'явилися на два століття раніше. XIX століття провело їх у життя» [4; 86].

Державно-правова думка XIX ст. в Англії відображала соціально-політичні зміни, зумовлені історичним процесом, оскільки в цей час за основними показниками суспільного розвитку цю країну називали провідною в капіталістичному світі.

Але, описуючи життя Великобританії XIX століття, слід звернути увагу на ті моменти, які прямо або частково вплинули на становлення системи освіти: наявність величезного числа благодійних шкіл, орієнтованих на релігійне виховання; відсутність кваліфікованих педагогів; безправ'я англійських трудящих в питанні освіти своїх дітей; плачевний стан усередині самих шкіл (переповнені класи, відсутність підручників, жорстка дисципліна, механічне зазубрювання, як основний засіб засвоєння навчального матеріалу; використання дитячої праці; недолік сімейного виховання та інше [9; 22].

І як результат, невдоволення існуючою ситуацією вилилося в організований рух робітників за свої політичні та економічні інтереси, за поліпшення умов життя, за право на освіту. У зв'язку з цим в середині XIX ст. почалися серйозні зрушення у сфері освіти.

Джуринський О. відзначає, що XIX століття характеризується полемікою навколо питання про реформу системи освіти, появою розбіжностей між рівнями педагогічної думки, шкільного законодавства та системи освіти. З одного боку, були здійснені великі реформи, що призвели до створення загальнонаціональних систем освіти, до ослаблення впливу церкви на школу, до певного підвищення рівня освіти. З іншого боку, значна частина населення залишалася без будь-якої освіти, і як і раніше клерикали користувалися помітним впливом в школі. Важлива частина програми демократизації школи до кінця століття була оформлена законодавчо, але цю демократизацію ще належало здійснити на практиці [3; 106].

Становлення національних систем шкільної освіти у Великій Британії і найбільш розвинених країнах Західної Європи припадає саме на XIX століття, а зацікавленість суспільства у вихованні правосвідомої молоді та участь держави в цьому процесі визначили загальний напрям виховного впливу.

Політичні лідери розглядали школу як важливий фактор національного розвитку суспільства в громадянсько-правовому аспекті. Пруський король Фрідріх Вільгельм III, наприклад, заявляв, що «людина і громадянин створюються вихованням». Про «важливість освіти для долі суспільства» говорив французький імператор Наполеон I. Пруський король Фрідріх Вільгельм IV не без підстав дорікав школу в підготовці революційного покоління [3; 112].

Стрімкий розвиток промисловості як легкої, так і важкої, вимагав збільшення кількості освічених і грамотних робочих, які б могли стати в допомозі буржуазії, але остання мала певні побоювання стосовно того, що робітник, який має освіту може стати загрозою, тому що зможе відстоювати

свої права та підбивати інших на страйки [9]. Тобто, як ми можемо побачити, існували різні точки зору стосовно питання впровадження освіти в маси.

Англійський педагог і філософ-утопіст Роберт Оуен (1771 –1858) був першим у цілому світі, хто започаткував дитячі садочки з метою виховання громадянина ще з дитинства, зосередивши свою увагу на проблемах суспільно-громадянського і правового виховання дітей. За його переконаннями, мета виховання полягає у формуванні самостійно і раціонально мислячої людини. У Нью-Ланарку він організував Інститут виховання характеру. Зусилля педагогів він орієнтував на виховання у дітей чесності, ввічливості, гуманних якостей та суспільно-спрямованих інтересів. Велике значення надавалося вихованню дітей у дусі колективізму, реалізації ідеї суспільного виховання дітей з перших років їхнього життя. Дітям вихователі детально роз'яснювали правила колективного спілкування, вказували, що вони не повинні ображати своїх товаришів, а поважати їх і надавати їм допомогу, коли це необхідно. Значну увагу Р. Оуен приділяв розвитку фізичних якостей особистості та зміцненню її здоров'я (ігри, вправи), формуванню естетичних якостей (співу), мовлення, ознайомленню з природою. У цій справі важлива роль відводилася особистості вихователя, його доброти, любові до дітей [5; 28].

Захисником демократичних прав і свобод людини був британець Томас Пейн (1737–1809), який, перебуваючи у Франції в розпал Великої Французької революції, опублікував свою працю «Права людини».

Т. Пейн вважав, що людина володіє одночасно двома видами прав – природними та громадянськими. Природні права, до яких належать право на життя, інтелектуальні права, право боротися за щастя – основні. Громадянські – обумовлені тим, що людина – суспільна істота, і ці права стосуються головним чином її безпеки і захисту природних прав.

Учений відзначав, що люди самі передали частину своїх природних прав державній владі на користь громадянського суспільства, оскільки всім індивідам притаманна природна схильність до суспільного життя, яке існувало ще до виникнення держави. «Уряди могли постати або з народу, або над народом», – підкреслює Т. Пейн [8; 51].

Засновник теорії утилітаризму (лат. *utilitas* – користь, вигода), Еремія Бентам (1748-1832), розглядаючи питання правосвідомості громадян, зазначав, що правопорядок має ґрунтуватися на принципі утилітаризму, оскільки люди підкоряються законам не тому, що вони відповідають природним правам, а тому, що вірять, що результати законослухняності кращі, ніж їх порушення. За його роздумами природним для людини є прагнення задоволення і уникнення страждань [7; 247].

Велике значення для розвитку філософсько-педагогічних думок стосовно ідей розвитку правового і громадянського виховання у світовому масштабі мали ідеї прогресу громадянського суспільства висловлені І. Кантом і Г.В.Ф. Гегелем.

Представник німецької класичної філософії Іммануїл Кант (1724–1804) вбачав сенс філософії і виховання в тому, щоб ввести людську волю й

існування в русло законів, настільки ж непорушних, що і закони природи. Кант розцінював виховання як одну з найважливіших сфер людської діяльності: «Людина може стати людиною тільки через виховання. Вона – те, що робить з неї виховання» [6; 399]. Філософ розглядав виховання як найбільшу і найскладнішу задачу, що стоїть перед людством, оскільки у вихованні укладена найбільша таємниця удосконалення природи.

Філософські праці Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770–1831) стали помітним поштовхом у розвитку педагогічної думки стосовно питань правового виховання, адже завдяки вихованню особистість бере активну участь у культурному і громадянському житті суспільства, формується у взаємодії з навколишнім середовищем. Гегель у «Філософії права» сформулював принцип громадянського суспільства: воно «повинно захищати свого члена, відстоювати його права, а індивід у свою чергу зобов'язаний дотримуватись закону громадянського суспільства». Гарантувати громадянський правопорядок покликані закони й установи. Спосіб, форма захисту прав особистості, справедливості, здійснюваної в державі, є покарання [2; 243].

Прихильником утилітаризації британської шкільної освіти, її переорієнтації з класичного ідеалу на ідеал реальний, був відомий педагог Герберт Спенсер (1820–1903).

Головним завданням виховання та освіти дослідник вважав підготовку людей до повноцінного життя в суспільстві, але, наголошуючи на тому, що життя окремого індивіда повинно приносити користь для самого себе, а не для суспільства. А для того, щоб жити для себе, необхідно якомога краще пристосуватися до умов дійсності заради власного щастя; тому головна мета виховання – виховання такої людини, яка здатна управляти собою самостійно [1; 432].

Г.Спенсер закликав щодо доцільності створення курсу підготовки до виконання батьківських обов'язків, оскільки, на його думку, виховання починається з сім'ї: «сім'я виникає раніше від держави і виховання дітей, можливо, існувало ще до існування останньої ... То з цього випливає, що на обов'язки батьків слід звертати більшу увагу [1; 433].

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Підводячи підсумок, ми можемо відзначити, що в історії філософсько-правової та педагогічної думки ХІХ століття правове виховання розглядалося як складова громадянського виховання. Це обумовлено тим, що людина, як особистість, живе в суспільстві і, відповідно, повинна знати правила існування в суспільстві і чітко дотримуватися їх.

Питання щодо впровадження правового виховання у школах Великої Британії наприкінці дев'ятнадцятого століття постійно обговорювалися. Але все ж таки, в цій країні культивувалося тверде переконання, що правова освіта буде загрозою для держави і для свободи особистості зокрема.

До перспективних напрямів подальшого наукового пошуку можна віднести особливості організації правового виховання учнів у Великій Британії в ХХ – ХХІ століттях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вайсберг Г. П. Хрестоматія по історії педагогіки : в 2 т. / Г. П. Вайсберг. – М. : Изд-во Наркомпроса РСФСР, 1940. – Т. 2. – 687 с.
2. Демиденко Г. Г. Історія вчень про право і державу : Навчальний посібник / Г. Г. Демиденко – Харків: Консум, 2004.- 432 с.
3. Джури́нский А.Н. История педагогика: [учеб. пособие для студ. педвузов.] / А. Н. Джури́нский – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 432 с.
4. Історія світової і вітчизняної культури: Курс лекцій / Тернопіль, 2005. – 164 с.
5. Історія соціальної педагогіки: навч.-метод. посіб. для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» / автор-укладач В.В. Тихолоз. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. – 272 с.
6. Кант И. Сочинения. В 8-ми т. / И. Кант – Т.8. – М.: Чоро 1994. – 718 с.
7. Мироненко О. М. Історія вчень про державу і право: навчальний посібник / О. М. Мироненко, В. П. Горбатенко . – К. : Академія, 2010. – 454 с.
8. Пейн Т. Права людини / Т. Пейн // Пер. з англ. І. Савчака. – Львів: Літопис, 2000. – 288 с.
9. Салимова К.И. Борьба за народное образование в чартистском движении / К.И. Салимова. – М., 1950. – 134 с.